

Köllő János

Kemény, Kornai, ember és technika

A középső Kádár-kor munkaerőpiacáról

Kemény István a legfontosabb kutatásait 1965 és 1975 között végezte, abban a rövid időszakban, amikor – kezdetben szabadon, majd egyre kevésbé megtűrten, végül minden intézményes forrástól megfosztva – kutathatott.

Párizsi emigrációja idején még megírt több tanulmányt, elsősorban a munkásság helyzetéről szóló kutatásaiból, de új empirikus vizsgálatokba csak a kilencvenes években kezdhetett (a romákról).

A száműzetését megelőző kutatásainak egyik fő – a megírt művek terjedelme alapján: legfőbb – irányát a munkások helyzetéről szóló vizsgálatai adták. Ennek a háttéréről fogok beszélni.

1965-75 sajátos átmeneti korszak volt: elsőként ennek a legfontosabb jegyeit próbálom összefoglalni (Kemény és Kornai nyomán)

A hivatkozások: VNG=Velük nevelkedett a gép, SZIR: Szociológiai Írások, Kornai: A hiány

Másodjára arról esik szó, hogy a teljes jogfosztottság ellenére hogyan ruházta fel a rendszer a munkásokat egyfajta „hétköznapi hatalommal”. Hogyan éltek ezzel, és hol voltak e „hatalom” korlátai.

Végül szó esik arról, *miért érdemes tudni 2025-ben*, hogy milyen volt a középső Kádár-kor munkaerőpiaca?

Átmeneti idők – Hét pontban

„A mai magyar munkásság nem zárt társadalmi réteg, kijegecesedett szokásokkal, egyértelmű összefüggésrendszerrel, hanem inkább úton levők hatalmas tábord”
Kemény 1972, 39.

1) Erőforráskorlátos gazdaság, munkaerőhiány

Lezárult mg → ipar, kereskedelem, szolgáltatás. 1960 és 1965 között nagy csökkenés (40% → 29%), utána lassabb mérséklődés (1975: 23%)

Előre haladt a nők munkába állása. 1960: 50%, 1970: 68%, 1980: 73%, és a képzeteknél már nem is volt növekedés.

15-54 éves, nem tanuló nők

Új gazdasági mechanizmus (1968): ijedelem a munkanélküliség miatt (→ gyes), de nem az jött. A munkaerőtartalék elfogyott, a rendszer hirtelen billent át erőforráskorlátos állapotba. (Kornai 11.f.).

2) Vegyes gazdaság

A hiányhelyzetek vonzzák az informális termelést és szolgáltatást. A politikai hatalom és a vállalati engedékenységek (Magyarországon) ezt meg is engedik.

Nálunk ezek a tevékenységek alapvetően részidősek és produktívak voltak. A munka input több mint fele háztáji és házkörűli termelés, több mint harmada nem mg-i termelés és szolgáltatás. Van borra való, pult alóli vásárlás, kereskedés tanácsi lakásokkal, vesztegetés, fekete kamat, de az első gazdaság termékeire nem legálisan költött összeg részaránya a lakossági kiadásokban elenyésző (0.5%).

Brezinski (1987, 98), Révész (1985), Petschnig (1987)

Időmérlegek: a teljes munkaráfordítás a részidős második gazdaságban 1965-1986-ban 930 millió órától 3,3 milliárd órára nőtt. (Havi 2 → havi 6 munkanap)

3) Technológia, üzemszervezet, káosz

Új technológiák, de még sok a háború előtről örökölt gép és üzemeltetési szokás. Kisüzemi zárványok a nagyvállalatokon belül.

Elmann (1979, 14): „*tőkeintenzív technológiák munkaintenzív változatai*”. A beruházási pénz szűkös, az importgép nagyon kemény korlát. A mennyiség-orientált projektek előnyt élveznek az erőforrásokért folytatott harcban → A produktív kapacitás ott van, de a minőséget, a kiszámíthatóságot, a költségtakarékosságot biztosító kiegészítő berendezések hiányoznak.

Alkatrész-, részegység-, szerszám-, anyag- és munkaerőhiány. Kényszerhelyettesítés. A kibocsátást a legszűkebb erőforrás határozza meg → hiány és „slack” (Kornai 11.f.)

Terjedés: munkaerőhiány a csavargyárban → anyaghiány a gépgyárban.

4) Polgári csökevények

- *„Hatvanháromban ... lehetőség nyílt az úri és polgári szerkezet féllegális és köntörfalazó megjelenésére”* (Kemény, SZIR, 291.)
- „Vasat a Vasedényből”, de az alkalmazottak egy része hajdani vaskereskedő volt
- Még éltek szakmai normák: lakótelepek
- A gyárakban még (már ismét) ott voltak, sokszor gondosan rejtegetve, hajdani szakemberek. A tsz-ek élén gyakran hajdani „kulákok”.
- A működésüknek (nálunk) teret nyitott a kádári konszolidáció és az új gazdasági mechanizmus biztosította viszonylagos vállalati önállóság → Racionálisabb, belátóbb döntéshozatal

5) A munkaerőpiac irányítása

Az egyetlen dolog, amire a hatalom nem volt képes. Kivétel: a bérkiáramlás makroszintű korlátozása. Bérpénz és nem bérpénz. (Kornai 16. f.)

- Kudarcos kísérletek az állami allokációra: beiskolázás, pályairányítás
- Sikertelen beavatkozási próbálkozások (pl. ipari szövetkezetek → nagyipar)
- Besült kampányok
- Hatástalan bértarifa-rendszer

6) Parancsgazdaság? Korporatizmus? Egyik sem.

1968 után Magyarország nem tekinthető parancsgazdaságnak.

Korporatizmus? A „főnök verekszi ki a pénzt”, de amikor kiverelkedte, érdekelt annak takarékos és célirányos felhasználásában → normarendezések, túlóráztatás, konfliktusok, alkudozás, taktikázás

7) „Hétköznapi hatalom” - Exit, Voice, (dis)Loyalty

A „szegények fegyverei” (színlelés, dezertálás, tettett engedelmesség, lopkodás, megjátszott értetlenség, árulkodás, rongálás, szabotázs – J. Scott 1985) mindenfelé léteznek.

De az államszocialista gazdaságban maga a rendszer ruházta fel a munkásokat egyfajta „hétköznapi hatalommal”: a kilépés, (kevésbé) a tiltakozás, valamint a lojalitás megvonásának eszközeivel.

Következmények

Exit

Könnyen megy a teljes foglalkoztatás és munkaerőhiány körülményei között.

Munkanélküliség 70'-80' évek Szu 1-3% (Wiles,1972; Granick,1987, Grossmann-Collier,1988) Mo 1987: 1.2%
(Fazekas-Köllő 1987).

V/U ráták a hetvenes-nyolcvanas években

Magyarország	1986-87	7.5	Svédország	1965 (max)	2.8
- Budapest		67.0	Finnország	1970-79	<1.0
- Csongrád		70.2	UK South-East	1975 (max)	5.5
Lengyelország	1979	20.1			

Munkaerő kereslet es kínálat 1989. I. negyedev, ABMH-MIK, Budapest, 1989; JOHANESSON, 1987, 15; MAKELA, 1980, 14.; Skill shortages in British Industry, DE Gazette, May 1979, 433; Fallenbuchl, 1982, 33.

A fluktuációs ráták történelmileg nagyon magasról indultak. Örökölt technológiák és üzemvitel. *„A gyár sem jogi, sem konvencionális kötelezettséget nem vállalt a téli foglalkoztatásra”* (Kemény VNG 24., Óbudai Téglagyár)

Folyt.

Hatástalanul tiltották. Kampány és durva szankciók SZU 1929-33: ipari fluktuáció 155.2% → 122.4%. Mo. 1950-54: az önkéntes kilépés „tervbűntett”, sikkasztás. A fluktuációs ráta az iparban >50%, az építőiparban >150% Schwartz 1954, Gyekiczky 1988,50.

A ráta persze lejjebb ment, hetvenes-nyolcvanas évek Mo, PL, Szu 20-25%, de Cz 8%, NDK 4%. Előbbiek ≈ OECD, de szinte teljes egészében önkéntes mozgás!

A „vándormadarak” mérhetetlenül bosszantották a hatalmat – ami azért nem tisztán szocialista sajátosság

Kossuth Lajos: Ipari Felirat az országgyűléshez

Mivel az ügyes gyári munkás
betanítása és kiképzése sokba kerül,
azok elcsábítását törvény által
tilalmazzák!

Tisza István és Lukács László választójogi javaslata (1913)

Kizárták volna a gyakran munkahelyet
váltó munkásokat. Aki nem
rendelkezik két vagy hároméves
folyamatos munkaviszonnal* az
„nem eléggé kötődik az államhoz” és
„nem elég felelősségteljes”
választópolgár.

*) A többség. Lásd erről Szabó Ervin (1913)

Ismeretlen gazdasági vezető (1970)

„Elvtársak, a munkásosztályunk prostituálódott. Kétszáz forintért elmennek, és gyarapítják a szövetkezeti vagyont. Már a párttagság is megmozdult.”

Kemény – Solt 1970, SZIR. 114

Voice

A tiltakozás kivételes helyzeteket (1956, 1968, 1970, 1980) leszámítva legfeljebb egyedileg, kulcsmunkások és művezetők, üzemi vezetők között működött.

(Dis)loyalty

Aktív lojalitás nélkül összeomlás. Mi vár a munkásokra?

- inputok helyettesítése
- munkafolyamatok módosítása
- feladatok újratervezése
- szerszámok készítése + megszerzése baráti alapon
- előmunkálatok elvégeztetése, kérésre, reciprok alapon
- gépjavítás, anyagmozgatás a hiányzó mesterek és segédmunkások helyett, stb.

Nem csak a kézműves jellegű termelésben (pl. szerszámlakatosok).

Folyt.

Pro memo: Alain Touraine Renault-gyári kutatásai (1955)

Mi történt, amikor a gyár átállt a kézműves jellegű termelésről a futószalagra?

Megrendültek:

- az erős munkatársi kapcsolatok
- a militáns szakszervezeti aktivitás
- a céhes tudásból fakadó öntudat
- autonómia a munkában
- a szakmai hozzájárulásra épülő büszkeség

Touraine-t elsősorban a munkás-öntudat kérdései érdekelték, és abból több vészett el, mint ami keletkezett (műszaki kompetencia, modernitás)

Juvaquatre

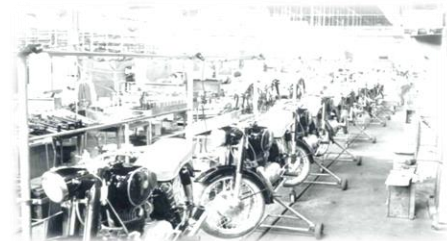

4CV

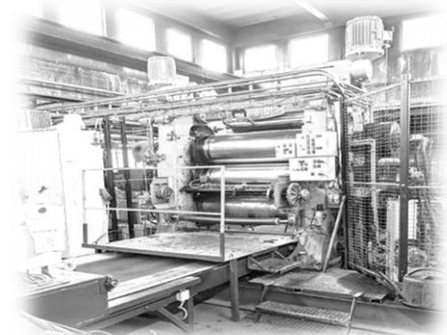
Folyt.

Nálunk ez a technológiai váltás nem iktatta ki a kézműves termelés főbb elemeit. Három példa:

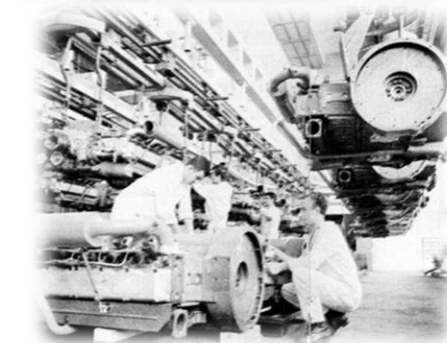
Futószalag a csepeli Motorkerékpárgyárban (Kemény 1970)

Kalanderek, Nagytétény (Kalász-Köllő 1978)

Rába Motorgyár (Fazekas 1982)

1. példa: Futószalag a Motorkerékpárgyárban (Kemény VNG 29-73)

„A köztudat szerint a futószalag munkásának legfőbb kötelessége, hogy ne avatkozzék bele semmibe. (...) Ha a munkás [ezt] valóban betartaná, akkor a futószalag azonnal leállna”.

„A munkások még a szerszámaikat is sokszor maguk készítik.”

„A gépi nagyiparban (...) a munkadarabok szállítása, gépbe helyezése, gépről való leemelése kizárólag gépi úton történik. Magyarországon viszont ezeket a munkálatokat nagyrészt kézzel vagy egyszerű eszközökkel végzik (...) A magyar iparban végzett munkaműveletek csaknem fele ilyen jellegű”.

„A magyar futószalagot ... amelyen képzetlen és rosszul fizetett munkaerők rosszul dolgoznak, hogy azután a normál munkanapon túl képzettebb munkaerők túlmunkában javítsák ki a hibákat, mégis speciálisan kelet-európai produktumnak kell tekinteni”

2. példa: Kalanderek a nagytétényi műanyaggyárban (Kalász – Köllő 1978)

Anyagok adagolása
Hengerek hőmérséklete
Hengerek közötti rés
Hengerek sebessége
Anyagvastagság

1-2 szakmunkás vagy technikus

Nagytétény: „lapátos technológia” + munkadarabok kézi eltávolítása → 7-8 ember

Kalandervezető és 1-2 gyakorlott munkás + segédmunkások

A gyár ráutalt a kulcsmunkásokra → béralku, alkudozás a túlmunkáról

3. példa: Gyártósor a Rába motorgyárban (Fazekas, 1982)

Kötött ütemű Renault gyártósor

Munkaerőhiány → egyéni darabbérezés → fennakadások → normarendezések, teljesítményprés → sok szakmunkás távozik → sikertelen kísérlet az ipari szövetkezeti munkaerő átcsoportosítására (1975-77), majd a munkafegyelem megszigorítására tömeges elbocsátással (1979) → tartós munkaerőhiány

A Rába korszerű és jól vezetett vállalat volt, de a futószalag itt sem úgy működött, ahogy a tervezők elképzelték (és ahogy a Renault-ban megvalósult)

Korlátok és mellékhatások

1) A „hétköznapi hatalom” lokális, nem jogokon vagy kollektív fellépésen, hanem egyéni esélyeken alapul, nem véd a vezetői/politikai megtorlástól. Nem véletlen 1956, 1968, 1970, 1980: éles harc a kollektív érdekképviselésért.

Példa 1: Munkaügyi konfliktusok. A per előtti fázisban nem volt jogi képviselője a munkások 75%-ának és a vállalatok 15%-ának. A perekben 78% és 0%.(Gyekiczky, 1988)

Példa 2: Elbocsátások a Vagongyárban. 805 elbocsátási esetből 700 magyarázat nélkül. Kihez fordultak? Szakszervezet 2,8%. Párt 3.2%. KISZ 1.6%. Munkaügyi döntőbizottság 4.4%. Főnök 11.2%. (Fazekas – Köllő 1989, 474-84)

2) Fárasztó, kizsigerelő. *„Nézd a fáradt arcunkat/Szürke és gyűrött, mint az életünk”* - „22. követelés”, Gdansk, 1980. Főszerepet játszhatott a középkorú férfiak növekvő halálozási rátájában (Férfi, születéskor várható élettartam, Mo-A dif.: 1960 : <1 év, 1990: 5 év).

<https://encyklopediateatru.pl/artykuly/14964/>

Mának szóló tanulságok?

Nem mindent dönt el a technológia illetve a „jogi”, intézményi berendezkedés. A munkás helyzetét csak belülről érthetjük meg. Ma is, és mindig.

Megmutatja, hogy mi az ami elveszett és aminek bizonyosan van köze ahhoz, hogy nagy tömegek kudarcként élék meg a rendszerváltást.

- A munkaerőhiány helyébe tömeges munkanélküliség lépett (1990: 1.2% → 1993: 13.1%).
- A hiányhelyzetek enyhülésével, a legális vállalkozások számának óriási növekedésével, a tsz-ek megszűnésével, a vállalati erőforrások fosztogatásának „tűrtből-tiltottba” válásával pillanatok alatt számolódott fel a „második gazdaság”, amire nem tekinthetünk úgy, mint a kapitalizmus tanulószobájára.

Vaclav Klaus – Dusan Triska [1994]: Kornai János és a posztoszocialista átalakítás. BUKSZ, téli szám, 480–483. o.

- Jöttek új technológiák, amik már nem igénylik a munkások „aktív lojalitását” (nagyobb mértékben, mint Nyugaton).

Folyt.

Mindez elsöpörte a dolgozók „hétköznapi hatalmát” és a létbizonytalanság megjelenésével, a bérek differenciálódásával együtt *valódi* kudarcélményt jelentett milliók számára – amit nem kompenzált a sok jó, amit a rendszerváltás hozott.

Nem lépett hatásos kollektív érdekképviselet a „hétköznapi hatalom” helyébe.

Régen volt? Igen, aki 25 éves volt 1975-ben, most 75. A fia-lánya is 50. De ismerjük a frusztrációit és hogy hová szavaz.

Hogy ennek a kataklizmának a jelentőségét megértsük, ahhoz vissza kell mennünk a kiinduló ponthoz, amit senki nem írt le pontosabban és gazdagabban, mint Kemény István.

Köszönöm a figyelmet!